

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 13/4 2024 s. 1196-1217, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

CODEX CUMANICUS'TA COĞRAFI TERİMLER

Erdinç YEŞİLKAŞ*

Geliş Tarihi: 26 Kasım 2024

Kabul Tarihi: 8 Aralık 2024

Öz

Kuman-Kıpçaklara ait olan *Codex Cumanicus* Latin harfleriyle yazılan ilk Türkçe eserdir. *Codex*'in 13. yüzyıl sonu ile 14. yüzyılın başında tamamlandığı düşünülmektedir. Eserde Kıpçakça-Latince-Farsça sözlüklerin dışında bazı gramer kuralları da verilmiştir. Eserin metin kısımlarını ise ilahiler, bilmeceler, atasözleri oluşturmaktadır.

Kuman-Kıpçaklarının dilini yansıtan eser, söz varlığı yönünden de oldukça zengindir. İlahiler, bilmeceler, bitki ve hayvan adları, renk adları, coğrafi terimler, dinî terimler, savaş aletleri gibi birçok terimi kapsadığını söyleyebiliriz. Yazarı belli olmayan *Codex*'in ilk neşri 1880 tarihinde Kont Geza Kuun tarafından yapılmıştır. Eser üzerine birçok tematik söz varlığı çalışması yapılmış olmakla birlikte, eserde geçen coğrafi terimlerin ele alınmadığı görülmüştür.

Bu makalede *Codex Cumanicus*'ta yer alan ve daha önce çalışmalara müstakil olarak konu edinmemiş coğrafi terimler taranarak, fişlenen verilerin Eski Türkçe ile çağdaş Kıpçak lehçelerindeki karşılıkları gösterilmiştir. *Codex Cumanicus*'taki coğrafi terim adlarının pek çoğunun Eski Türkçe döneminden günümüz Türk lehçelerine kadar kullanıldığı, bazı coğrafi terim adlarının ise yalnızca bu eserde görüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kuman-Kıpçak Türkçesi, *Codex Cumanicus*, söz varlığı, coğrafi terimler.

GEOGRAPHIC TERMS IN CODEX CUMANICUS

Abstract

Codex Cumanicus, belonging to the Cuman-Kypchaks, is the first Turkish work written in Latin letters. It is thought that the *Codex* was completed at the end of the 13th century and the beginning of the 14th century. In addition to the Kipchak-Latin-Persian dictionaries, some grammatical rules are also given in the work. The text parts of the work consist of hymns, riddles and proverbs.

The work, which reflects the language of the Cuman-Kipchaks, is also very rich in terms of vocabulary. We can say that it covers many terms such as hymns, riddles, plant and animal names, color names, geographical terms, religious terms, war tools. The first publication of the *Codex*, whose author is unknown, was made by Count Geza Kuun in 1880. Although many thematic vocabulary studies have been carried out on the work, it has been observed that the geographical terms used in the work have not been addressed.

* Doktora öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, erdincyesilkas52@gmail.com

In this article, geographical terms in Codex Cumanicus, which have not previously been the subject of separate studies, are scanned and the equivalents of the recorded data in Old Turkish and contemporary Kipchak dialects are shown. It has been determined that many of the geographical term names in Codex Cumanicus were used from the Old Turkish period to today's Turkish dialects, and some geographical term names are only seen in this work.

Keywords: Cuman-Kipchak Turkish, Codex Cumanicus, vocabulary, geographical term.

Giriş

8. asırda Şine-Ussu Yazıtlarında adına ilk kez rastlanan ve 11. yüzyıl ile birlikte tarih sahnesindeki varlıkları takip edilebilen Kıpçakların yazı diline ait ilk metinleri olarak 14. yüzyılın hemen başında tamamlandığı düşünülen *Codex Cumanicus* kabul edilmektedir. (Öztürk, 2019, s. 91). Latince adı *Codex Cumanicus* olan eserin anlamı “Kumanlara ait bilgiler kitabı” anlamına gelmektedir. Karadeniz’in kuzeyindeki Kıpçak Türklerinden İtalyan ve Almanlar tarafından 14. yüzyılda derlenmiş iki bölümlük bir eserdir (Ercilasun, 2016, s. 382). *Codex Cumanicus*’un en önemli özelliklerinden biri dönemin yazı dilini değil, o dönemki Kıpçakların konuşma dilini yansıtmasıdır. Eserin bilinen tek nüshası, İtalya’da *Venedik Saint Marcus Kütüphanesinde, Bibliothecae Divi Marci- R. Bibliotheca Nazionale de S. Marco-Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum, Venezia, Ms Latini, Fondo antico, Collocazione 1597, Codex DXLIX / No: 549*’da bulunmaktadır (Argunşah ve Güner, 2022, s. 29). Eser, kitap toplama meraklısı Petrark tarafından satın alınarak 1362 yılında Venedik Cumhuriyeti’ne hediye olarak verilmiştir (Argunşah, 2013, s. 274).

Gotik harflerle yazılması yönüyle de dikkat çeken eser, iki bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerin bir tarafını İtalyan; diğer tarafını ise Alman bölümü oluşturmaktadır. İtalyan bölümü 55 yaprak (110 sayfa), Alman bölümü ise 27 yaprak (54 sayfa) meydana gelmektedir. Eserin kim veya kimler tarafından yazıldığı tespit edilememekle birlikte Kont Geza Kuun tarafından 1880 yılında ilk kez yayımlandığı bilinmektedir. Metnin dilinin Tatarca ve Tatar dil olarak yer alması da çağdaş Kıpçak lehçelerinden Tatarca ile *Codex Cumanicus* arasında yakın bir ilişkiden bahsetmeyi mümkün kılmaktadır (Ercilasun, 2016, s. 383). Dolayısıyla bu eserin fonetik, morfolojik ve semantik yönlerden çalışılması hem dönem dilinin hem de çağdaş Türk lehçelerinin çeşitli yönlerden aydınlatılması için önem arz etmektedir.

Codex Cumanicus üzerine yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bunlar eserin dil özelliklerini ve kültürel değerini ortaya koymaya yönelik çalışmalardır. Öyle ki *Codex Cumanicus*’ta bulunan alıntılar, diğer çağdaş Türk lehçeleriyle örtüşen söz varlığı öğelerinin, kimi terminolojik kavramlar ve farklı dilsel yapıların bu eser merkezli olarak ele alındığı çalışmalara literatürde rastlanmaktadır. Ayrıca eserin söz varlığı¹ yönünden de sıkça ele alındığı

¹ CC ile ilgili sözcük varlığı çalışmalarını şu şekilde verebiliriz:

- Acar, E. (2019), *Codex Cumanicus*’ta bulunan mental fiillerin günümüz Anadolu ağızlarındaki kullanımı üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(3), s. 1276-1292.
- Argunşah, M. (2014), Bir kültür hazinesi olarak Kodeks Kumanikus. *VI: Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, Bursa, II*, s. 1007-1016.
- Argunşah, M. (2017). *Codex Cumanicus*’ta Arapçadan alıntı kelimeler üzerine notlar I. Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı içinde. (s. 137-149) İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.

görülmektedir. Güner'in (2017) eserdeki eşya adlarını; Argunşah'ın (2017) Hristiyanlık inancına dair unsurları; Karadeniz'in (2017) bitki adlarını ve Poyraz'ın da (2020) organ-vücut salgıları adlarını ele aldığı çalışmalar, eser üzerine yapılan söz varlığı çalışmalarına örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Pekacar, Türk ve Yıldızlı'nın (2014) *Codex Cumanicus* ile Kumuk Türkçesinin fiil söz varlığı yönünden karşılaştırılmasını konu edinen çalışması; Sönmezler Duran'ın (2021) Kazan-Tatar Türkçesi ile *Codex Cumanicus*'u askerî-siyasi terminoloji yönünden incelediği çalışması; Öztürk'ün (2021) *Codex Cumanicus*'taki Oğuzca etkisini irdelediği gibi çalışmalarla *Codex Cumanicus*'ta yer alan söz varlığı unsurlarının diğer lehçelerle karşılaştırmalı olarak da incelendiğini göstermektedir.

Bu çalışma ise daha önce *Codex Cumanicus* örnekleminde ele alınmayan coğrafi terimlerin tespitine dayanmaktadır. Çalışmada önce M. Argunşah ve G. Güner'in (2022) yayınladığı "Codex Cumanicus" neşrinde yer alan coğrafi terimler taranacak ve elde edilen verilerin Kıpçak grubu lehçelerindeki karşılıkları verilecektir. Ayrıca her bir verinin Eski Türkçe sahasındaki görünümü de ilgili madde başları altında açıklanacaktır. Böylece eserde tespit edilen verilerin Eski Türkçeden çağdaş Kıpçak Türk lehçelerine kadar uğradığı ses ve şekil değişiklikleri ile köken bilgileri de gösterilmiş olacaktır.

-
- Argunşah, M. (2017). *Codex Cumanicus*'ta Hristiyanlığın baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesini karşılayan Türkçe söz varlığı. *Türklük Biliminin Ulu Çınarı Zeynep Korkmaz Armağanı* içinde. (s. 69-85), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
 - Curayeva, M. (2011). Kodeks Kumanikus'ta bilmeceler ve özbek folkloründeki şekilleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XVI, 25-32.
 - Erk, K. (2015). *Codex Cumanicus* temelinde Kıpçak Türkçesinin tarihi-karşılaştırmalı söz varlığı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Gökbel, A. (2005). *Codex Cumanicus* ışığında Kuman/Kıpçaklarda aile yapısı. Evlenme ve düğün, XI: *Uluslararası Edebiyat Şöleni Bildiriler Kitabı*, s. 12-20, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi.
 - Guliyev, İ. (2018). *Codex Cumanicus*'ta alıntı kelimeler, *ZFWT*, 10(1), 237-248.
 - Guliyev, İ. (2019). *Codex Cumanicus*'ta dinî söz varlığı, *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, (1)2, 269-276.
 - Güner, G. (2017). *Codex Cumanicus*'ta Moğolca alıntılar kelimeler üzerine yeni bir yaklaşım. *Gazi Türkiyat*, 20, 9-24.
 - Güner, G. (2017). *Codex Cumanicus*'ta Latince ve Grekçe alıntılar. *Dil Araştırmaları*, 20, 49-56.
 - Güner, G. (2017). *Codex Cumanicus*'ta Soğdca, Çince, Rusça, Aramice ve İbranice alıntılar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1285-1292.
 - Karahan, A. (2013). *Codex Cumanicus*'ta hayvan adları. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 1839-1865.
 - Karaşlar, M. S. (2011). *Codex Cumanicus*'ta Farsça Arapça eylemler. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 355-363.
 - Kuşoğlu, M. O. (2022). *Codex Cumanicus*'ta geçen "tint-" fiili ve ondan türeyen "tintövçi" ismi üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 652-667.
 - Moldasheva, M. (2016). *Codex Cumanicus* ile Çağdaş Kazak Türkçesinin Ortak Söz Varlığının Karşılaştırılması Sesçil İncelemesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 - Özden, M. (2019). *Codex Cumanicus*'ta bulunan hayvan adlarının günümüz Anadolu ağzlarındaki iz düşümleri. *Asos Journal*, 87, 81-96.
 - Pekacar, Ç., Türk, A. T. ve Yıldızlı, M. E. (2014). *Codex Cumanicus* ve Kumuk Türkçesinin söz varlığı: fiiller. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul: s. 293-307, İstanbul Üniversitesi.

1. Codex Cumanicus'ta Coğrafi Terimler ²

Eserde coğrafi terim olarak kullanılan 40 kelime tespit edilmiş olup bunlar çalışmada 8 kategori altında değerlendirilmiştir: *yer şekilleri, su kaynakları, yerleşim alanları, yönler, gök cisimleri, gökyüzü-hava olayları ve mevsimler, zaman ifadeleri, yer adları.*

1.1. Yer Şekilleri

1.1.1. avlak: [desertum] “bozkır, kıraç, ıssız yer”. (CC, 567)

Kelimenin CC'de 57b/19b'de Latince karşılığı *desertum* şeklinde yer almaktadır. Yazıtlarda *avlak* kelimesine rastlanmamıştır (Şirin, 2020, s. 719). Kelime Eski Uygurcada *avlaguluk yer* ‘av yeri, avlak’ (Wilkins, 2021, s. 84) olarak; DLT'de ise *aglak* ‘boş, ıssız, çorak’ şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 544). TETTL'de *avlak* kelimesinin anlamı ‘av yeri’ *avla-* + (*a*)*k* (Tietze, 2016, s. 154) karşılığıyla verilmiştir. Clauson EDPT'de *avlak* kelimesine yer vermezken *av* (Clauson, 1972, s. 3) kelimesinden bahsetmektedir. Sözlükte *av* “vahşi oyun” anlamında karşılanırken erken dönemlerden itibaren ise kelimenin *ab* şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir. Gülensoy eserinde *avlak* (Gülensoy, 2007, s. 89) kelimesinin (*av+lak<ab+la-k*) *av* isim kökünden geldiğini belirtmiştir.

KırmTat: *avlaq* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 138), Kum: *awlaq* (Pekacar, 2011, s. 48), KBalk: *avlaq* (Tavkul, 2020, s. 85), Başk: *avlaq* (Özşahin, 2017, s. 48), KKalp: *awlaq* (Uygur, 2019, s. 38), Kırg: ⚡, Kar: ⚡, Kaz: ⚡, Tat: ⚡, Nog: *awlaq* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 47).

1.1.2. oba: “tümsek, tepe”. (CC, 646)

CC'de 39/5'te yer alan *oba* kelimesinin anlamı “tümsek, tepe” olarak verilirken; Latincesi ise *podius* olarak ifade edilmiştir. Kelimenin CC'de Moğolca *obo* kelimesinden alınma olduğu da gösterilmekle birlikte Eski Uygurcada kelime, CC'de olduğu gibi Moğolca kökenli olarak belirtilerek anlamı “yığılı taştan anıt” (Wilkins, 2021, s. 501) şeklinde verilmiştir. EDPT'de kelime şu şekilde tanımlanmıştır: “küçük bir sosyal birimin adı, muhtemelen ‘geniş aile’ ve benzeri; buradan kelime böyle bir birimin mesken yeri anlamına gelmeye başlar; küçük kamp veya büyük çadır ve dolayısıyla daha genel olarak çadır kulübesi ve benzerleri” (Clauson, 1972, s. 5-6). Kaşgarlı DLT'de kelimeyi “Oğuzlarda kabile” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 770) anlamıyla tanımlamıştır. Gülensoy *oba* kelimesi için iki anlam vermiştir. 1. Göçebelerin konak yeri; 2. Bu konak yerinde konaklayan göçebe halk veya aile (Gülensoy, 2007, s. 609).

KırmTat: *oba* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 917), Kum: ⚡, KBalk: *oba* (Tavkul, 2020, s. 281), Başk: *uba* (Özşahin, 2017, s. 655), KKalp: *oba* (Uygur, 2019, s. 423), Kırg: ⚡, Kar: ⚡, Kaz: *oba* (Bashbayeva vd., 2023, s. 327), Tat: ⚡, Nog: *oba* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 197).

1.1.3. or: “derin çukur, hendek, siper.” (CC, 650).

CC'de 80b/27'de yer alan kelimenin Almanca karşılığı *der Graben* olarak verilmiştir. Eski Uygurcada ise kelimenin anlamı CC'deki kullanımından oldukça farklı olarak “sağlam, sert” (Wilkins, 2021, s. 513) olarak gösterilmiştir. EDPT'de kelimenin anlamı daha farklı olarak verilmiş ve şu şekilde tanımlanmıştır: “bir rengi tanımlamak için kullanılan bir kelimedir,

² Bu bölümde ilgili başlıklar altında tasnif edilen verilerin, çağdaş Kıpçak lehçelerindeki fonetik değişimleri de gösterilmiş olup anlamlarına ayrıca yer verilmemiştir. Çünkü bu kısımda yer alan karşılıklar ilgili madde başlıyla anlam olarak da örtüşmektedir.

hayvan kürkü” (Clauson, 1972, s. 192). DLT’de ise EDPT’deki kullanımına benzer şekilde kelime “renği siyah-kırmızı ve sarı arasında olan” şeklinde tanımlanmıştır (Ercilasun ve Akkyonlu, 2018, s. 777). Ancak DLT’de *oru* kelimesinin anlamı ise “buğday, şalgam vb. şeyleri korumak için kazılan çukur” (Ercilasun ve Akkyonlu, 2018, s. 777) olarak belirtilmiştir. Gülensoy ise kelimenin anlamını CC’de ki kullanıma benzer şekilde “hendek” (Gülensoy, 2007, s. 628) olarak ifade etmiştir.

Kelime Eski Türkçe metinlerde farklı anlamları karşılarken, kelimenin CC’de yer alan anlamının çağdaş Kıpçak lehçelerinde ki anlamlarıyla örtüştüğü tespit edilmiştir.

KırmTat: *or* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 937), Kum: *or* (Pekacar, 2011, s. 215), KBalk: ☉, Başk: *ur* (Özşahin, 2017, s. 660), KKalp: *or* (Uygur, 2019, s. 428), Kırg: *or* (Yudahin, 2011, s. 598) Kar: ☉, Kaz: *or* (Bashbayeva vd., 2023, s. 335), Tat: *ur* (Ganiyev vd., 1997, s. 359), Nog: *or* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 203).

1.1.4. *otraç*: “ada, adacık.” (CC, 650)

Almanca karşılığı *ein Werder* olarak verilen bu kelime CC’de 58a/16’da “ada, adacık” anlamında geçmektedir. Kelimenin *otraç* hâli diğer kaynaklarda tespit edilememiştir. Kelime EDPT’de *otruğ* olarak yer almakta olup ve “ada” olarak anlamlandırılmış ve *otur-* fiilinden geliştiği ifade edilmiştir (Clauson, 1972, s. 65). Eski Uygurcada da kelime yine *otrug* olarak geçmekte ve ‘ada’ anlamına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 518). Kaşgarlı DLT’de *otrug* (Ercilasun ve Akkyonlu, 2018, s. 780) kelimesine yer vermiş olup anlam olarak ise diğer kaynaklarda olduğu gibi ‘ada’ anlamıyla karşılamaştır.

KırmTat: ☉, Kum: ☉, KBalk: ☉, Başk: *utrav* (Özşahin, 2017, s. 664), KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: *otlac~otraç~otraş* (Öztürk, 2019, s. 381), Kaz: ☉, Tat: *utrau* (Ganiyev vd., 1997, s. 363), Nog: ☉

1.1.5. *özen*: “vadi, ırmak yatağı.” (CC, 655)

CC 73a/8-9’ da yer alan *özen* kelimesi GTS’de bu anlamıyla karşılık bulmamasına rağmen DS’de ‘dere, çay, ırmak’ anlamıyla görülmektedir. DLT, KTS ve Eski Uygurcada *özen* kelimesi yer almazken adı geçen üç eserde de *öz* kelimesinin ‘vadi, ırmak yatağı’ anlamlarını karşıladığını söylemek mümkündür (Ercilasun ve Akkyonlu, 2018, s. 794, Ünlü, 2012, s. 764, Wilkens, 2021, s. 547). EDPT’de Clauson, *özen* kelimesinin *öz* kökünden *-n* çokluk ekiyle türetildiğini ifade etmekte ve kelimenin ‘nehir’ anlamını karşıladığını belirtmektedir (Clauson, 1972, s. 289).

KırmTat: *özen* (*ağızlarda: üzen*) (Maşkaraoğlu, 2023, s. 961), Kum: *özen* (Pekacar, 2011, s. 226), KBalk: *özen* (Tavkul, 2020, s. 290), Başk: *üzen* (Özşahin, 2017, s. 677), KKalp: *özen* (Uygur, 2019, s. 446), Kırg: *özön* (Yudahin, 2011, s. 619), Kar: *özen* (Koçak, 2021, s. 95), Kaz: *özen* (Koç, vd., 2012, s. 502), Tat: *üzen* (Ganiyev, vd., 1997, s. 473), Nog: *özen* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 218).

1.1.6. tarlov: [ager] “tarla” (CC, 674)

Kelime CC’de 65b/26b’de ‘tarla’ anlamıyla kullanılmakta olup kelimenin Latincesi *ager* olarak verilmiştir. Eski Türk Yazıtlarında kelimenin *tarıglag* şeklinde geçtiği belirtilmiştir ve ‘tarla’ olarak anlamlandırılmıştır (Şirin, 2020, s. 740). Eski Uygurcada kelime *tarıglag* ve *tarıglağlıg* olarak geçmekte ‘tarla ve arazi’ şeklinde açıklanmıştır (Wilkens, 2021, s. 676). EDPT’de kelimenin *tarıglag* biçimi gösterilerek *tarıgla-* fiilinden geliştiği ifade edilmiş ve anlamının ‘ekili alan, tarla’ olduğu belirtilmiştir (Cluson, 1972, s. 541). DLT’de de kelimenin *tarıglag* “tarla” şekli yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 856). Eren ise kelimeyi *tarıg-la-ğ* şekliyle vermekte olup kelimenin Eski Türkçe *tarıg* hâlinde geldiğini belirtmektedir (Eren, 1999, s. 395).

KırmTat: *tarla* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 1222), Kum: *tarlaw* (Pekacar, 2011, s. 323), KBalk: *tarlav* (Tavkul, 2020, s. 341), Başk: *tarlav* (Özşahin, 2017, s. 582), KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: *tarlav~tarlov~tarluv* (Öztürk, 2019, s. 170), Kaz: ☉, Tat: *tarlau* (Ganiyev vd., 1997, s. 299), Nog: *tarlaw* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 347).

1.1.7. tag: [mons, montanea] “dağ” (CC, 510)

Kelime CC’de 18a/31’de yer almakta olup Latincesi *mons- montanea* olarak verilmektedir. CC’de *tag* kelimesinin yanında *tav* kelimesi de kullanılmaktadır. Yazıtlarda kelime *tag* olarak geçmektedir (Şirin, 2020, s. 740). Eski Uygurcada da kelime *tag* olarak geçmekte olup ‘dağ’ anlamıyla karşılanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 659). EDPT’de kelime *tag* madde başında ele alınmış ve ‘dağ’ olarak anlamlandırılmıştır (Cluson, 1972, s.463). Yine kelimenin hem *tag* hem de *taw* biçiminin olduğu da belirtilmiştir. TETTL’de kelime, *dağ* biçimi ve ‘yüksek tepe’ anlamıyla yer almaktadır (Tietze, 2016, s. 478). DLT’de de kelime *tag* olarak yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 847). Gülensoy’un sözlüğünde *dağ* olarak geçmekte olan kelimenin Eski Türkçe *tag* kelimesinden geldiği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007, s. 260).

KırmTat: *dağ* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 349), Kum: *taw* (Pekacar, 2011, s. 325), KBalk: *tav* (Tavkul, 2020, s. 344), Başk: *tav* (Özşahin, 2017, s. 587), KKalp: *taw* (Uyğur, 2019, s. 569), Kırg: *tooluu* (Yudahin, 2011, s. 748), Kar: *tav* (Koçak, 2021, s. 96), Kaz: *tau* (Bashbayeva vd., 2023, s. 426), Tat: *tau* (Ganiyev vd., 1997, s. 301), Nog: *taw* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 349).

1.1.8. toprak: [rumenta] “toprak” (CC, 520)

Kelime CC’de 39b/13’te toprak anlamıyla kullanılırken kelimenin Latincesi *rumenta* olarak verilmiştir. Cluson EDPT’de *toprak* kelimesi için *topra-* fiilinden geldiğini belirtmekte ve Uygur metinlerden itibaren kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir (Cluson, 1972, s. 443). Eski Uygurcada kelime *tuprak* olarak geçmekte olup anlam olarak ise ‘yer, toprak ve beş elementten biri’ olarak anlamlandırılmıştır (Wilkens, 2021, s. 755). Kaşgarlı DLT’de *toprak* maddesinde kelimeyi ‘toprak, kum, toz’ olarak tanımlamaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 892). Gülensoy kelimenin anlamını ‘kara, arazi, tarla, ülke’ olarak ifade etmekte; *toprak* kelimesinin *topra-* ‘kurumak’ fiilinden türediğini belirtmektedir (Gülensoy, 2007, s. 914). Eren ise kelimenin *topur+* (*a*)k (*küçültme eki*) şeklinde oluştuğunu belirtmektedir (Eren, 1999, s. 412).

KırmTat: *toprak* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 1306), Kum: *topuraq* (Pekacar, 2011, s. 338), KBalk: *toprak* (Tavkul, 2020, s. 359), Başk: *tuprak* (Özşahin, 2017, s. 645), KKalp: *topıraq* (Uygur, 2019, s. 597), Kırg: *topurak* (Yudahin, 2011, s. 750), Kar: ☉, Kaz: *topıraq* (Bashbayeva, vd. 2023, s. 437), Tat: *tufıraq* (Ganiyev vd., 1997, s. 332), Nog: *topıraq* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 366).

1.1.9. yér: [terra] “yer, zemin” (CC, 536)

Kelimenin Latince karşılığı *terra* olarak verilmekte ve kelime CC 36a/4’te ‘yer, zemin’ anlamlarıyla karşılanmaktadır. Kelime yazıtlarda *yer*, *yir* şeklinde yer almakta ve anlam olarak ise ‘yer, toprak, arazi, yeryüzü’ olarak karşılık bulmaktadır (Şirin, 2020, s. 748). Eski Uygurcada kelime *yer* “yer, yeryüzü, toprak, arazi, alan, saha, bölge, zemin, ülke, tarla” anlamlarıyla ifade edilmektedir. (Wilkens, 2021, s. 889). Kelime DLT’de *yir* şeklinde gösterilmiş olup anlam yönünden farklılık göstermemektedir. Kaşgarlı, eserinde kelimenin birden fazla anlamı olduğunu belirtmiş ve kelimeyi “yer, yeryüzü, toprak, mekân, arazi, ülke” olarak tanımlamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 977). EDPT’de kelimenin anlamı ‘toprak, dünya, yer’ olarak ifade edilmiştir (Clauson, 1972, s. 954).

KırmTat: *cer* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 266), Kum: *yer* (Pekacar, 2011, s. 392), KBalk: *cer* (Tavkul, 2020, s. 128), Başk: *yer* (Özşahin, 2017, s. 718), KKalp: *jer* (Uygur, 2019, s. 239), Kırg: *cer* (Yudahin, 2011, s. 202), Kar: *yer* (Koçak, 2021, s. 97), Kaz: *jer* (Bashbayeva vd., 2023, s. 179), Tat: *cir* (Ganiyev vd., 1997, s. 486), Nog: *yer* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 428).

1.1.10. yış: “orman, kır” (CC, 713)

Kelime yazıtlardan da tanıklandığı şekliyle CC 61b/2’de ‘orman, kır’ anlamıyla yer almaktadır (Şirin, 2020, s. 749). Kelime Eski Uygurcada *yış~yış* olarak yer almakta ve ‘dağlık, otlak, yayla, orman’ anlamlarıyla tanımlanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 900). EDPT’de kelime *yış* olarak geçmekte olup ‘dağ ormanları’ olarak anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972, s. 976). Karahanlı Türkçesi döneminde *yış* kelimesi yer almaktadır ancak anlamı DLT ve KTS’de ‘iniş, çıkış’, Oğuzcada ise ‘sıkışma izdiham’ olarak gösterilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 973; Ünlü, 2012, s. 1002).

Çağdaş Kıpçak lehçeleri arasında *yış* kelimesi karşılaştırıldığında *cış* biçimiyle yalnızca Kırgızcada tespit edilmiştir.

KırmTat: ☉, Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk:☉, KKalp: ☉, Kırg: *cış* (Yudahin, 2011, s. 213), Kar: ☉, Kaz: ☉, Tat: ☉, Nog: ☉

1.2. Su Kaynakları

1.2.1. çırlak: “dere, çay, akarsu.” (CC, 583)

Kelime CC’de 82a/13b’de yer almaktadır. Kelimenin yalnızca CC’de kullanıldığı tespit edilirken; kelimenin Almanca karşılığı *ein Flüßchen* olarak verilmiştir. CC’den başka çağdaş Kıpçak lehçelerinden yalnızca Karay Türkçesinde bu kelimenin kullanımı tespit edilmektedir.

KırmTat: ☉, Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk: ☉, KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: *çırlah* (Koçak, 2021, s. 92), Kaz: ☉, Tat: ☉, Nog: ☉

1.2.2. köl: “su birikintisi, göl.” (CC, 628)

Kelime CC 60b/12-13’de günümüzde ki kullanımıyla eş değer bir şekilde kullanılmış ve tanımlanmıştır. Kelime Eski Türkçede de *köl* olarak kullanılmış ve “göl” anlamına geldiği belirtilmiştir (Şirin, 2020, s. 734). Eski Uygurcada kelimeye “göl, gölcük, gölet” anlamları verilmiş olup kelimenin Moğolcadan geçtiğine yer verilmiştir. (Wilkins, 2021, s. 401). DLT’de kelimenin hem *kōl* hem de *köl* şekilleri verilmiş olup anlam olarak ise yine “göl” anlamına geldiği yerler olmakla beraber “deniz” olarak kullanıldığı yerlerin de olduğu ifade edilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 736). EDPT’de kelimenin anlamı “herhangi bir büyük su kütlesi, doğal veya yapay, normalde ise havuz veya göl” olarak tanımlanmıştır (Clauson, 1972, s. 715). Gülensoy ise kelimenin **kō-* toplanmak fiilinden türediğini ifade etmektedir (Gülensoy, 2007, s. 378).

KırmTat: *köl* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 670), Kum: *köl* (Pekacar, 2011, s. 183), KBalk: *köl* (Tavkul, 2020, s. 216), Başk: *kül* (Özşahin, 2017, s. 307), KKalp: *köl* (Uygur, 2019, s. 282), Kırg: *köl* (Yudahin, 2011, s. 499), Kar: *göl* (Koçak, 2021, s. 93), Kaz: *köl* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 233), Tat: *kül* (Ganiyev, vd., 1997, s. 199), Nog: *köl* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 154).

1.2.3. tēñiz: [mare] “deniz” (CC, 515)

Latincesi *mare* olarak verilen *tēñiz* kelimesinin CC’de 70a/9-10’da ‘deniz’ anlamıyla karşılandığı görülmektedir. Eski Türkçede kelime *taluy*³ olarak geçmektedir (Şirin, 2020, s. 740). Eski Uygurcada ‘deniz’ anlamında hem *taloy* hem de *tēñiz* (Wilkins, 2021, s. 695) kelimesi kullanılmaktadır. *tēñiz* kelimesi için ‘deniz’ anlamı verilmekle birlikte kelimenin Moğolca ‘*tenggis*’ kelimesinden geldiği belirtilmiştir (Wilkins, 2021, s. 695). DLT’de de kelime *tēñiz* “deniz” olarak geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 868). EDPT’de ise kelimenin ilk olarak *taluy* biçiminde görüldüğü ve XI. yüzyıldan sonra *tēñiz* olarak kullanılmaya başlandığı ifade edilmiştir (Clauson, 1972, s. 527). TETTL’de kelime *deñiz* olarak geçmektedir ve kelimenin Eski Türkçe *teñiz* kelimesinden geldiği belirtilmiştir (Tietze, 2016, s. 522). Gülensoy ise (2007, s. 276) kelimenin **teñ* kökünden geldiğini ileri sürmüştür. Eren de kelimeye “yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan tuzlu su kütlesi” (1999, s. 108) anlamını vermiş ve kelimenin Gülensoy gibi **teñ* kökünden geldiğini belirtmiştir.

KırmTat: *deñiz* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 368), Kum: *deñiz* (Pekacar, 2011, s. 112), KBalk: *teñiz* (Tavkul, 2020, s. 349), Başk: *dingez* (Özşahin, 2017, s. 130), KKalp: *teñiz* (Uygur, 2019, s. 579), Kırg: *teñiz* (Yudahin, 2011, s. 725), Kar: *deñiz~teñiz* (Öztürk, 2019, s. 141), Kaz: *teniz* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 430), Tat: *dingez* (Ganiyev vd., 1997, s. 87), Nog: *teñiz* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 355).

³ Eren *taluy* kelimesi için şu açıklamaya yer vermektedir: Eski Türkçede denize *taluy* adı verilmektedir. Bu ad Eski Türk yazıtlarında geçtiği gibi, Uygur belgelerinde de kullanılır. Eski Türkçe *taluy* kelimesinin Çince den geldiği anlaşılmaktadır (Eren, 1999, s. 108).

1.3. Yerleşim Alanları

1.3.1. bakça: [lardinus] “bahçe” (CC, 434)

40a/16’da *bahça* şeklinde geçen kelimenin Latince karşılığı *lardinus* şeklindedir. Clauson EDPT’de *bahça* kelimesine yer vermezken *bağ* kelimesine yer vermiş ve kelimenin Farsçadan türetildiğini belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 310). Tietze TETTL’de “bağçe/bahçe” kelimesine “sebze ya da çiçek ve ağaç yetiştirilen yer” anlamıyla yer verirken kelimenin *bağ+küçültme eki (ça)* ile oluşturulduğunu belirtmiştir (Tietze, 2016, s. 184). Eski Uygurcada kelime *bag* şeklinde yer alırken “bahçe, bağ, meyve bahçesi” anlamlarıyla karşılanmıştır (Wilkens, 2021, s. 136).

KırmTat: *bağça* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 168), Kum: *baxça* (Pekacar, 2011, s. 66), KBalk: *baçha* (Tavkul, 2020, s. 95), Başk: *baksa* (Özşahin, 2017, s. 59), KKalp: *bağşa* (Uygur, 2019, s. 54), Kırg: *bakça* (Yudahin, 2011, s. 80), Kar: *bahça ~bahçı* (Koçak, 2021, s. 91), Kaz: *bakça* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 90), Tat: *bakça* (Ganiyev vd., 1997, s. 42), Nog: *baqşa* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 67).

1.3.2. cehan: [mondum] “dünya, âlem, cihan” (CC, 580)

CC’de kelimenin Latince karşılığı *mondum* olarak verilmiştir. TETTL’de kelimenin Farsça *cahan/cihan* kelimesinden geldiği belirtilmiştir (Tietze, 2016, s. 376). KTS’de de kelimenin Farsça kökenli olduğu belirtilerek “cihan, dünya” anlamıyla RKT’de kullanıldığı ifade edilmiştir (Ünlü, 2012, s. 169). Kelime EDPT, HA, DLT ve yazıtlarda tespit edilmezken CC’de de kelimenin Farsçadan geldiğine işaret edilmiştir.

KırmTat: ☉, Kum: ☉, KBalk: ☉, Başk: *jihan* (Özşahin, 2017, s. 268), KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: *cehan~cihan* (Koçak, 2021, s. 92), Kaz: ☉, Tat: *cihan* (Ganiyev vd., 1997, s. 489), Nog: ☉

1.3.3. in: “mağara”. (CC, 605)

Günümüzde de aynı anlamda kullanılan *in* kelimesinin CC’de 60b/23’de de ‘mağara’ anlamını karşıladığı görülmüştür. Eski Uygurcada kelime *in* şeklinde yer almakta olup anlam olarak ise CC’de ki kullanımıyla benzerlik göstermektedir (Wilkens, 2021, s. 288). EDPT’de de kelimenin ilk kez *Irk Bitig*’de geçtiği ve “vahşi hayvanların bulunduğu delik veya mağara” anlamına geldiği belirtilmiştir (Clauson, 1972, s. 166). TETTL’de kelimenin anlamı “mağara” olarak verilmekte ve Eski Türkçeden itibaren kullanıldığına dikkat çekilmektedir (Tietze, 2016, s. 395). Kaşgarlı ise DLT’de kelimenin anlamını “aslan, tilki ve diğer yırtıcı barınağı” olarak ifade etmiş ve kelimenin *yın* ve *yin* olarak da kullanıldığını belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 665).

KırmTat: *in* (Maşkaraoğlu, 2023: s. 572), Kum: *in* (Pekacar, 2011: s. 163), KBalk: ☉, Başk: *in* (Özşahin, 2017: s. 252), KKalp: *in* (Uygur, 2019: s. 211), Kırg: *ünküür*, Kar: ☉, Kaz: ☉, Tat: *in* (Ehmetyanov vd., s. 162), Nog: *in* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024: s. 133).

1.3.4. kermen: “şehir, kale”. (CC, 615)

Kelime CC’de 71a/6’da tespit edilmiş olup çalışmada incelenen Eski Türkçe kaynaklarda ve etimolojik sözlüklerde yer almadığı görülmüştür.

KırmTat: *kermen* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 632), Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk: *kirmen* (Özşahin, 2017, s. 288), KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: ☉, Kaz: ☉, Tat: *kirmen* (Ganiyev vd., 1997, s. 151), Nog: ☉

1.4. Yönler

1.4.1. batış: “güneşin battığı taraf, batı” (CC, 565)

CC 76a/1’de “güneşin battığı taraf, batı” anlamıyla yer alan kelimenin, EDPT’de *bat*-filinden geliştiği belirtilerek *batı* kelimesinin anlamının da “gün batımı, batı yönü” olduğu ifade edilmiştir (Clauson, 1972, s. 298). DLT’de de *bat*- “gözden kaybolmak; güneş batmak” kelimesine yer verilmiş olmakla birlikte *batı*, *batış* gibi türevlerin ele alınmadığı görülmüştür (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 578). TETTL’de ise kelimenin Eski Türkçede *batıg* şeklinde görüldüğü ve anlamının da “güneşin batması” şeklinde geçtiği söylenmiştir (Tietze, 2016, s. 219).

KırmTat: *batı* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 193), Kum: *günbatış* (Pekacar, 2011, s. 146), KBalk: *batış*⁴ (Tavkul, 2020, s. 114), Başk: *könbayış* (Özşahin, 2017, s. 295), KKalp: *batış* (Uygur, 2019, s. 68), Kırg: *batış* (Yudahin, 2011, s. 99), Kar: *batış* (Öztürk, 2019, 375), Kaz: *batıs* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 97), Tat: *könbatış* (Ganiyev vd., 1997, s. 193), Nog: *künbatar* (Baskakov, 1963, s. 193).

1.4.2. münüş: [angulus] “köşe, yön, taraf.” (CC, 643)

Latincesi *angulus* olarak karşılanmış olan kelime CC 65b/4b’de ‘köşe, yön, taraf’ anlamlarıyla ifade edilmiştir. Kelimenin *münüş* şekli yazıtlarda yer almazken; bu kavramı karşılamak için ‘köşe, bucak, taraf’ anlamlarına gelen *buluş* kelimesinin kullanıldığı görülmüştür (Şirin, 2020, s. 725). Eski Uygurcada da yazıtlarda kullanıldığı gibi kelimenin *buluş* şekli yer almakla birlikte anlam yönüyle de yazıtlardaki kullanımıyla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir (Wilkens, 2021, s. 199). EDPT’de ise ‘köşe’ anlamına gelen kelime için hem *buluş* hem de *münüş* ’un kullanıldığı görülmüştür (Clauson, 1972, s. 343-771).

münüş kelimesi çağdaş Kıpçak lehçelerinde tespit edilememiştir.

KırmTat: ☉ Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk: ☉, KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: ☉, Kaz: ☉, Tat: ☉, Nog: ☉

1.5. Gök Cisimleri

5.1. ay: [luna] “dünyanın uydusu olan gök cismi, ay”. (CC, 431)

CC 35b/28’de ‘ay’ kelimesinin Latince karşılığı *luna* olarak verilmiştir. Kelime Eski Türkçeden itibaren *ay* şeklinde kullanılmaktadır (Şirin, 2020, s. 721). DLT’de kelime *Codex*’te geçtiği anlamıyla verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 565). EDPT’de ise kelimenin başlangıçta gezegen olan ‘ay’ anlamını karşılarken; daha sonra ise yılın 12 bölümünden biri olan ‘ay’ olarak kullanıldığından bahsedilmiştir (Clauson, 1972, s. 265). TETTL’de de farklı bir anlam verilmeksizin kelime ‘malum gök cismi’ olarak anlamlandırılmıştır (Tietze, 2016, s. 156). Eski Uygurcada da farklı bir anlamdan bahsedilmemiş ve *ay* “ay, kamer” olarak açıklanmıştır (Wilkens, 2021, s. 84).

⁴ Ufuk Tavkul’un *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*’nün 2020 yılı baskısında yer almamakta olup bu kelime 2000 yılı baskısından tespit edilmiştir.

KırmTat: *ay* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 143), Kum: *ay* (Pekacar, 2011, s. 50), KBalk: *ay* (Tavkul, 2020, s. 87), Başk: *ay* (Özşahin, 2017, s. 49), KKalp: *ay* (Uygur, 2019, s. 38), Kırg: *ay* (Yudahin, 2011, s. 61), Kar: *ay* (Koçak, 2021, s. 85), Kaz: *ay* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 44), Tat: *ay* (Ganiyev vd., 1997, s. 22), Nog: *ay* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 47).

1.5.2. dünya: “dünya”. (CC, 588)

CC’de 62b/38-39’da geçmekte olan bu kelimenin eserin bazı yerlerinde *dünya* olarak kullanıldığı görülmektedir. TETTL’de kelimenin Arapça *dny* kökünden geldiği ifade edilirken kelimenin asıl manasının “alçak yer” olduğu belirtilmiştir (Tietze, 2016, s. 608). KTS’de kelimenin KB, AH ve TIEM’de “dünya, âlem” anlamıyla kullanıldığına yer verilmiş olup *dünya* kelimesinin EDPT, HA, DLT ve yazıtlarda kullanımı tespit edilmemiştir (Ünlü, 2012, s. 204).

KırmTat: *dünya* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 398), Kum: *dün’ya* (Pekacar, 2011, s. 116), KBalk: *duniya* (Tavkul, 2020, s. 161), Başk: *donya* (Özşahin, 2017, s. 132), KKalp: *dün’ya* (Uygur, 2019, s. 128), Kırg: *düynö* (Yudahin, 2011, s. 319), Kar: *dunya* (Koçak, 2021, s. 93), Kaz: *dünye* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 144), Tat: *dönya* (Ganiyev vd., 1997, s. 91), Nog: *duniya* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 102).

1.5.3. kuyaş: [sol] “güneş” (CC, 635)

Latincesi *sol* olarak verilen *kuyaş* kelimesinin anlamı CC’de 35b/27’de ‘güneş’ olarak yer almaktadır. EDPT’de kelimenin başlangıçta güneş sıcaklığını anlatmak için kullanılırken daha sonra ise terim olarak güneşi karşıladığından söz edilmiştir (Clauson, 1972, s. 679). Eski Uygurcada ise kelimeye yalnız *kuyaş* ‘güneşli’ anlamı verildiği görülmüştür (Wilkens, 2021: s. 434). DLT’de *kuyaş* ‘şiddetli sıcaklığın ısısı ve güneş vurmasının şiddeti’ olarak açıklanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 752).

KırmTat: *kuyaş* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 774), Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk: ☉, KKalp: *quyaş* (Uygur, 2019, s. 365), Kırg: ☉, Kar: *kuyas* (Koçak, 2021, s. 102), Kaz: ☉, Tat: *koyaş* (Ganiyev vd., 1997, s. 170), Nog: ☉

1.5.4. yıldız: [stella] “yıldız” (CC, 716)

CC’de 35b/29’da *yıldız* olarak geçen ‘yıldız’ kelimesinin Latincesi eserde *stella* olarak verilmiştir. EDPT’de kelimenin hem *yıldız* hem de *yultuz* biçimi gösterilerek anlamı ‘yıldız’ olarak açıklanmıştır (Clauson, 1972, s. 922). Kelimenin Eski Uygurcada *yultuz*; DLT’de ise *yıldız* biçimi tanıklanmakla birlikte her iki eserde de ‘yıldız’ olarak anlamlandırıldığı görülmüştür (Wilkens, 2021, s. 919; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 986). Gülensoy (2007, s. 1139) sözlüğünde *yıldız* kelimesinin anlamını “gökyüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden her biri” olarak verirken; kelimenin **ya-* kökünden geldiğini belirtmiştir: **ya-l+tuz*.

Yavuz Öz (2020) çalışmasında **ya-* kökünün Türkçenin en eski köklerinden birini oluşturduğunu ve bu kökten birçok kelimenin meydana geldiğini ifade etmektedir (Yavuz Öz, 2019, 19). Çalışkan (2022) *yıldız* kelimesini etimolojik açıdan ele aldığı çalışmasında, kelimenin kökünün **ya-* fiili olarak kabul edilmesi durumunda bu kökten yıldız kelimesinin nasıl türediğini şu şekilde değerlendirmiştir.

“Öncelikle **ya-* kökündeki ünlünün *y*’nin inceltisi etkisiyle **yɪ-* olduğunu belirtmiş ve kelimenin hem *yıldız* hem de *yıldız* biçiminin olmasının bu durumun kanıtı niteliği olduğunu ortaya koymuştur. Sonrasında üzerine gelebilecek ekler değerlendirildiğinde ise şu üç görüşü

belirtmiştir. Birincisi *ya- fiiline fiilden fiil türetme eki -l-, sonra -d- fiilden fiil türetme eki ve ardından -(1)z fiilden isim türetme eki getirilerek <*ya-l-d-(1)z biçiminde, ikincisi ise <*ya- fiil köküne -l fiilden isim türetme eki, +d- isimden fiil türetme eki ve sonra da -(1)z fiilden isim türetme eki eklenerek <*ya-l+d-(1)z biçiminde olabileceğini göstermiştir. Üçüncü etimoloji örneği ise *ya- köküne önce -l- fiilden fiil türetme eki, onun üzerine -d fiilden isim yapım eki eklenmiş, ardından genellikle göğüs, göz, ikiz gibi kelimelerde de kullanılan ve ikilik anlamı taşıyan +(1)z ya da +ız isimden isim türetme eki eklenerek <*ya-l-d+ız şeklinde oluşturulmuş olabilir.” (Çalışkan, 2022, s. 19).

KırmTat: *yıldız* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 1459), Kum: *yulduz* (Pekacar, 2011, s. 399), KBalk: *culduz* (Tavkul, 2020, s. 135), Başk: ⚡, KKalp: *julduz* (Uygur, 2019, s. 250), Kırg: *cıldız* (Yudahin, 2011, s. 209), Kar: *yolduz-yuldus-yulduz* (Koçak, 2021, s. 102-103), Kaz: *julduz* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 186), Tat: *yoldız* (Ganiyev vd., 1997, s. 120), Nog: *yulduz* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 437).

1.6. Gökyüzü, Hava Olayları ve Mevsimler

1.6.1. kırov: “kırağı” (CC, 618)

CC 82/19b’de yer almakta olan *kırov* kelimesinin karşılığı ‘kırağı’ olarak verilmektedir. Eski Uygurcada kelime *kıragu* olarak geçmekte olup anlamının CC’deki ile örtüştüğü görülmüştür (Wilkens, 2021, s. 373). DLT’de kelime *kıragu* ‘soğukta gökten düşen kırağı’ olarak tanımlanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 713). EDPT’de kelimenin anlamı “kırağı, don” olarak verilmiş olup kelimenin etimolojisi için ise ‘belirsiz’ notu düşülmüştür (Clauson, 1972, s. 656). Gülensoy kelimenin anlamını “soğuk havalarda, su buğusunun yede, bitkiler, ağaçlar ve öteki nesnelere üzerinde donmasıyla oluşan in su billuru” (2007, s. 510) olarak göstermiş; *kır (+agu)* kökünden geliştiğini belirtmiştir.

KırmTat: *kırav* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 738), Kum: *qıraw* (Pekacar, 2011, s. 260), KBalk: *kırav* (Tavkul, 2020, s. 246), Başk: *kırav* (Özşahin, 2017, s. 352), KKalp: *qıraw* (Uygur, 2019, s. 341), Kırg: *kıroo* (Yudahin, 2011, s. 460), Kar: *qırav-qoruv* (Koçak, 2021, s. 100), Kaz: *kırau* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 288), Tat: *kırau* (Ganiyev vd., 1997, s. 183), Nog: *qıraw* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 253).

1.6.2. kış: [yems] “kış” (CC, 618)

Kelime Eski Türkçeden günümüze kadar aynı şekilde kullanılmagelmiştir. Günümüzde kullanılan anlamı gibi CC’de 37a/24’te de ‘kış’ anlamıyla kullanılmaktadır. Kelimenin CC’de Latince *yems* olarak geçmektedir. Eski Türk Yazıtlarında görüldüğü üzere kelime yazıtlarda da ‘kış’ anlamıyla yer almıştır (Şirin, 2020, s. 733). DLT’de de kelime *kış* ‘kış mevsimi’ olarak geçmekte olup; kelimenin *kışın*, *kışla-*, *kışlag*, *kışlaglan-*, *kışlat-*, *kışlık* gibi türevlerine de rastlanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 716). EDPT’de kelime *kış* olarak yer almakta ve ‘kış mevsimi’ anlamı taşımaktadır (Clauson, 1972, s. 670). Gülensoy da (2007, s. 518) eserinde ‘dört mevsimden en soğuk olanı’ anlamıyla *kış* kelimesine yer vermiştir.

KırmTat: *kış* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 743), Kum: *qış* (Pekacar, 2011, s. 263), KBalk: *kış* (Tavkul, 2020, s. 247), Başk: *kış* (Özşahin, 2017, s. 357), KKalp: *qış* (Uygur, 2019, 343), Kırg: *kış* (Yudahin, 2011, 462), Kar: *kış* (Koçak, 2021, 86), Kaz: *kış* (Bashbayeva, vd., s. 2023, 291), Tat: *kış* (Ganiyev vd., 1997, s. 187), Nog: *qış* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 254).

1.6.3. kök: [cellum] “gökyüzü, gök” (CC, 481)

CC’de 35b/26’da yer alan *kök* kelimesinin Latincesi, *cellum* olarak verilmiştir. Yazıtlarda kelime *kök* olarak geçmekte olup anlamının “mavi, yeşil, boz, gri, lacivert gökyüzünün her türlü rengi” olduğu görülmüştür (Şirin, 2020, s. 734). Eski Uygurcada kelime *kök* olarak yer almakta ve anlam olarak ise yazıtlar ile benzerlik göstermektedir (Wilkens, 2021, s. 400). DLT’de *kök* kelimesinin 5 farklı anlamı karşıladığı görülmüştür: ‘1. eyer bağı. 2. Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök; insan kökü, aslı, soyu. 3. yeşillik (ağaçlık alan). 4. gök, gökyüzü, hava. 5. koyu gri, gri, gök renginde olan her renk’. DLT’de ayrıca kelimenin 4. ve 5. şekli *kök* de geçmekte olup bu biçimlerin de anlam yönüyle CC ile benzerlik taşıdığı görülmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 734). EDPT’de kelime “gökyüzü; bu yüzden gökyüzü renkleri, mavi, gri ve benzer renkler” olarak verilmiştir (Clauson, 1972, s. 708).

KırmTat: *kök* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 669), Kum: *kök* (Pekacar, 2011, s. 182), KBalk: *kök* (Tavkul, 2020, s. 215), Başk: *kük* (Özşahin, 2017, s. 306), KKalp: *kök* (Uygur, 2019, s. 281), Kırg: *kök* (Yudahin, 2011, s. 498), Kar: *kek-kök* (Koçak, 2021, s. 102), Kaz: *kök* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 232), Tat: *kük* (Ganiyev vd., 1997, s. 198), Nog: *kök* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 153).

1.6.4. kuyun: “kasırğa” (CC, 635)

CC’de 82a/13’de yer alan *kuyun* kelimesinin Almanca karşılığı *die Ätwinde hat sich gekrängt* olarak verilmiş olup çalışmada ele alınan Eski Türkçe kaynaklarda ve etimolojik sözlüklerde yer almadığı görülmüştür.

KırmTat: ☉, Kum: ☉, KBalk: ☉, Başk: *koyon* (Özşahin, 2017, s. 378), KKalp: *quyin* (Uygur, 2019, s. 366), Kırg: *kuyun* (Yudahin, 2011, s. 532), Kar: ☉, Kaz: ☉, Tat: ☉, Nog: *quyin* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 269).

1.6.5. küz: “sonbahar, güz” (CC, 487)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde *güz* biçiminde yaşadığı bilinmekle birlikte anlam yönüyle de CC’de kullanıldığı şekliyle örtüştüğü görülmüştür. CC 36b/15’te yer alan kelimenin Latince karşılığı *iunius* olarak verilmiştir. Kelime yazıtlarda ve Eski Uygurcada *küz* olarak geçmekte ve bugün de olduğu gibi ‘sonbahar’ anlamına gelmektedir (Şirin, 2020, s. 736; Wilkens, 2021, s. 448). DLT’de de kelime *küz* olarak geçmekte olup ‘güz’ anlamıyla belirtilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 759). Kelimenin EDPT’de *küz*, Gülensoy ve Eren’de *güz* biçimi yer almakla beraber aynı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir (Clauson, 1972, s. 757; Gülensoy, 2007, s. 400; Eren, 1999, s. 169).

KırmTat: *küz* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 691), Kum: *güz* (Pekacar, 2011, s. 147), KBalk: *küz* (Tavkul, 2020, s. 224), Başk: *köz* (Özşahin, 2017, s. 303), KKalp: *güz* (Uygur, 2019, s. 177), Kırg: *küz* (Yudahin, 2011, s. 545), Kar: *kiz-küz* (Koçak, 2021, s. 84), Kaz: *küz* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 241), Tat: *köz* (Ganiyev vd., 1997, s. 191), Nog: *küz* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 163).

1.6.6. sas: “sis, duman” (CC, 660)

Almanca karşılığı *brodem* olarak yer alan *sas* kelimesi CC 80b/39’da ‘sis, duman’ anlamlarıyla karşılık bulmuştur. Eski Uygurcada *sas* veya *sis* kelimesi tanımlanmazken ‘sis’ anlamını karşılayan kelimenin *tuman* olduğu belirtilmiştir (Wilkens, 2021, s. 756). Gülensoy (2007, s. 786) *sis* kelimesinin anlamını “bulutların çok alçalarak yeryüzüne inmesiyle oluşan duman” olarak açıklamıştır.

KırmTat: *sis* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 1120), Kum: ☉, KBalk: ☉, Başk: ☉, KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: ☉, Kaz: ☉, Tat: *sis* (Ehmetyanov vd., 2014, s. 279), Nog: ☉

1.6.7. tavul: “fırtına, kasırga” (CC, 676)

CC 58a/17b’de ‘fırtına ve kasırga’ anlamlarına gelen *tavul* kelimesinin eserde Almanca karşılığı *ein Ungewitter* olarak verilmiştir. Ancak kelimeye, çalışmada taranan Eski Türkçe kaynaklarda ve etimolojik sözlüklerde rastlanmamıştır.

KırmTat: ☉, Kum: ☉, KBalk: ☉, Başk: *davıl* (Özşahin, 2017, s. 124), KKalp: *davıl* (Uygur, 2019, s. 116), Kırg: ☉, Kar: *tavul* (Öztürk, 2019, s. 188), Kaz: *davıl* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 134), Tat: *davıl* (Ganiyev vd., 1997, s. 82), Nog: *davıl* (Baskakov, 1963, s. 97)

1.6.8. yay: [estas] “yaz mevsimi” (CC, 535)

CC’de 37a/23’te *yay* şeklinde gösterilen kelime ‘yaz’ anlamıyla karşılanmakta ve kelimenin Latincesi *estas* olarak yer almaktadır. Kelime Eski Türkçede de *yay* biçimiyle gösterilmektedir (Şirin, 2020, s. 748). Kelime Eski Uygurcada da *yay* olarak yer almakta ve ‘yaz mevsimi’ anlamıyla karşılanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 879). Clauson’da ise *yay* kelimesiyle ilgili Türkçede anlam karmaşası olduğu vurgulanarak ‘bahar ve yaz’ anlamları verilmiştir (Clauson, 1972, s. 980). DLT’de kelime iki anlamla karşılanmıştır: ‘1. yaz; 2. ilkbahar’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 961). Gülensoy (2007, s. 1093) kelimeye ‘yaz ayı’ anlamını vermiştir ve kelimenin *ya-* fiilinden geldiğini ifade etmiştir. Uğurlu (2017) çalışmasında *yay~ yaz* kelimesi için şu şekilde bir yorum yapmıştır: “*yaz ~ yāz* kelimesi, ‘yanmak, alev almak, parlamak, ışımak, aydınlanmak’ vs. gibi temel bir anlamı olan *ya- ~ yā-* fiilinden türeyen bir kelimedir.” (Uğurlu, 2017, s. 2087).

KırmTat: *yaz* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 1445), Kum: *yay* (Pekacar, 2011, s. 390), KBalk: *cay* (Tavkul, 2020, s. 125), Başk: *yaz* (Özşahin, 2017, s. 704), KKalp: *jaz* (Uygur, 2019, s. 234), Kırg: *cay* (Yudahin, 2011, s. 189), Kar: *yaz* (Koçak, 2021, s. 85), Kaz: *jaz* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 159) Tat: *cey* (Ganiyev vd., 1997, s. 440), Nog: *yaz* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 424).

1.6.9. yel: [ventus] “rüzgâr, yel” (CC, 535)

rüzgâr kelimesi günümüzde de bazen *yel* kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Kelime Uygur Türkçesinden itibaren ‘rüzgâr’ anlamıyla kullanılmaktadır. CC’de 37a/18’de kelime ‘rüzgâr, yel’ anlamlarıyla karşılık bulurken kelimenin Latincesi ise *ventus* olarak verilmiştir. Eski Uygurcada kelimenin anlamı ‘rüzgâr’ olarak yer almaktadır (Wilkens, 2021, s. 885). EDPT’de de kelime ‘rüzgâr’ anlamıyla karşılanmış ve metaforik anlamlarda da kullanıldığına dikkat çekmiştir (Clauson, 1972, s. 916). DLT’de kelime şu üç şekliyle yer almaktadır: *yıl*, *yel*, *yel*. Kaşgarlı, eserinde bu kelimelerin anlamlarını ‘yel, rüzgâr; karındaki yel, gaz’ olarak yer vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 964). Gülensoy (2007, s. 1111) ve Eren (2007, s.

448) kendi eserlerinde kelimenin anlamını ‘havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, rüzgâr’ olarak ifade etmişlerdir.

KırmTat: *yel* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 1449), Kum: *yel* (Pekacar, 2011, s. 391), KBalk: *cel* (Tavkul, 2020, s. 127), Başk: *yel* (Özşahin, 2017, s. 708), KKalp: *jel* (Uygur, 2019, s. 237), Kırg: *cel* (Yudahin, 2011, s. 198), Kar: *yel* (Öztürk, 2019, s. 189), Kaz: *jel* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 177), Tat: *cil* (Ganiyev vd., 1997, s. 483), Nog: *yel* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 426).

1.7. Zaman Bildiren İfadeler

1.7.1. kün: “24 saatlik zaman dilimi, gün” (CC, 636)

Latince karşılığı *dies* olarak belirtilen *kün* kelimesi CC 36a/14’te günümüzde kullanılan anlamıyla yer almaktadır. Kelime, yazıtlarda da tanıklanmakta ve anlam olarak ise ‘1. güneş 2. gün 3. gündüz’ anlamlarıyla karşılık bulmaktadır (Şirin, 2020, s. 735). DLT’de kelimenin iki anlamı verilmektedir: ‘1. gün 2. güneş’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 756). Eski Uygurcada da kelime DLT’de de olduğu şekilde karşılık bulmuştur: ‘1. gün 2. güneş’. Wilkens eserinde ayrıca *kün* kelimesi için “muhtemelen Toharcada bir Türkçe alıntı” ifadesini kullanmıştır (Wilkens, 2021, s. 440). Gülensoy (2007, s. 395) eserinde kelimenin yalnızca ‘gün’ anlamını vermiştir.

KırmTat: *kün* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 686), Kum: *gün* (Pekacar, 2011, s. 146), KBalk: *kün* (Tavkul, 2020, s. 223), Başk: *kön* (Özşahin, 2017, s. 295), KKalp: *kün* (Uygur, 2019, s. 295), Kırg: *kün* (Yudahin, 2011, s. 537), Kar: *gün* (Koçak, 2021, s. 89), Kaz: *kün* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 244), Tat: *kün* (Ganiyev vd., 1997, s. 200), Nog: *kün* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 160).

1.7.2. tañ sarısı: [alba diey] “şafak vakti, tan vakti” (CC, 512)

CC 65b/32b’de ‘şafak vakti, tan vakti’ anlamlarıyla karşılanan kelime, Latince eserde *alba diey* olarak gösterilmiştir. Kelime yazıtlarda *tañ* olarak karşılık bulmakta ve ‘tan vakti’ anlamıyla ifade edilmektedir (Şirin, 2020, s. 740). Eski Uygurcada *tañ* ‘tan vakti, şafak, şafak vakti’ gibi anlamlarla karşılık bulmaktadır (Wilkens, 2021, s. 671). Kaşgarlı da DLT’de kelimeye *tañ* ‘sabah, şafak vakti’ anlamını vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s.852). EDPT’de ise kelime yalnız ‘şafak’ anlamıyla gösterilmiştir (Clauson, 1972, s. 511). Gülensoy ise *tan* kelimesini ‘güneş doğmadan önceki alacakaranlık’ olarak açıklamıştır (Gülensoy, 2007, s. 855)

KırmTat: *tañ* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 1217), Kum: *tañ* (Pekacar, 2011, s. 321), KBalk: *tañ* (Tavkul, 2020, s. 339), Başk: *tañ* (Özşahin, 2017, s. 577), KKalp: *tañ* (Uygur, 2019, s. 563), Kırg: *tañ* (Yudahin, 2011, s. 706), Kar: *tañ* (Koçak, 2021, s. 90), Kaz: *tañ* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 422), Tat: *tañ* (Ganiyev vd., 1997, s. 303), Nog: *tañ* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 344).

1.7.3. yıl: [annus] “sene, yıl” (CC, 537)

Kelime CC 36a/12’de ‘sene, yıl’ anlamlarıyla karşılık bulurken CC’de kelimenin Latincesi *annus* olarak belirtilmiştir. Kelime Orhun Türkçesinden günümüze kadar kullanılmıştır (Şirin, 2020, s. 748). Eski Uygurcada kelime ‘yıl, sene, yaş, yaşam’ anlamlarıyla karşılansmıştır (Wilkens, 2021, s. 898). EDPT’de ise ‘yıl’ anlamıyla ifade edilen kelimenin bazı

fonetik değişikliklere uğrayarak yaygın şekilde kullanıldığı ifade edilmiştir (Clauson, 1972, 917). Gülensoy (2007, s. 1137) kelimenin kökünün **yil* olduğunu belirterek ‘sene; 365 gün, 5 saat 49 dakikalık zaman’ anlamıyla tanımlamıştır.

KırmTat: *cil* (Maşkaraoğlu, 2023, s. 270), Kum: *yil* (Pekacar, 2011, s. 394), KBalk: *cil* (Tavkul, 2020, s. 129), Başk: *yil* (Özşahin, 2017, s. 727), KKalp: *jil* (Uygur, 2019, s. 241), Kırg: *cil* (Yudahin, 2011, s. 207), Kar: *cil-il-yil* (Koçak, 2021, s. 91), Kaz: *jil* (Bashbayeva, vd., 2023, s. 190), Tat: *yil* (Ganiyev vd., 1997, s. 93), Nog: *yil* (Ergönenç ve Bulgarova, 2024, s. 430).

1.8. Yer Adları

1.8.1. Kıpçak: “Kıpçak ülkesi, Kıpçak yurdu” (CC, 618)

“Kıpçak ülkesi ve Kıpçak yurdu” olarak tanımlanan bu kelime, CC’de 60a/16’da yer almaktadır. 759 yılında dikilmiş olan Bayan Çor (Şine Usu) yazıtında Kıpçak adı (*Türk Kıpçak elig yil olurmuş*) ilk kez tespit edilmiştir. Eski Uygurcada kelime *Kıpçak* olarak geçmekte olup kelimenin anlamının yalnız “erkek adı” olarak verildiği görülmüştür (Wilkens, 2021, s. 372). DLT’de *Kıfçak* olarak yer alan kelime için iki farklı anlam verilmiştir: 1. Türklerden bir boy, 2. Kaşgar’a yakın bir yer adı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018, s. 710). Kononov’a göre kelimenin etimolojisi şu şekildedir: “Kavim adı olan *Kıpçak* < **kub-aç-ak* kelimesinden gelmektedir. –*aç* küçültme eki, –*ak* ise topluluk ekidir. Bu ek Türkmen ağızlarında –*k* dir. Bazı Türk lehçelerinde, –*w* < –*k/g* ve topluluk ekinde –*k-n* / –*g-n*, –*k-n* / –*i-n* şeklinde bulunmaktadır. **kub-aç-ak* şeklinin **kıb-aç-ak* şekline değişmesi, ses yönünden benzer şu örnekle ispat edilebilir: Uygurca *kıv* “*sevinç*”, *kıvan* = *kuban* “*sevinmek*”. Öyle ise, *kıpçak* < *kıbçak* < **kıb-aç-ak* kelimesinden gelmektedir.” (Kononov, 2000, s. 525)

KırmTat: ☉ Kum: *qıpçaq* (Pekacar, 2011, s. 260), KBalk: ☉, Başk: *kıpsak* (Özşahin, 2017, s. 351), KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: ☉, Kaz: ☉ Tat: *kıpçak* (Ganiyev vd., 1997, s. 183), Nog: ☉

1.8.2. Betlem: “Filistin’de Batı Şeria’da Hz. İsa’nın doğduğu şehir, Betlehem, Beytüllahim” (CC, 567)

Kelime CC 62a/1-2’de yer almakta ve Hz. İsa’nın dünyaya geldiği şehir anlamıyla karşılanmaktadır. Kelimenin Eski Uygurcada ‘*bidilhim*’ şekli, ‘*Beytüllahim*’ anlamıyla tanımlanmakta ve Soğdca kökenli olduğu ifade edilmektedir (Wilkens, 2021, s. 169).

KırmTat: ☉ Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk: ☉, KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: *Bet Lehem* (Öztürk, 2019, s. 375), Kaz: ☉, Tat: ☉, Nog: ☉

1.8.3. Cuhut yeri: “Filistin” (CC, 580)

CC 61b/36’de Filistin ülkesini tanımlamak için kullanılan bir ifadedir.

KırmTat: ☉ Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk: ☉, KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: ☉, Kaz: ☉, Tat: ☉, Nog: ☉

1.8.4. Sion: “Kudüs yakınlarında bir dağ”

CC 71b/1’de Kudüs civarında yer almakta olan bir dağın ismini karşılamak için kullanılan bir isimdir.

KırmTat: ☉ Kum: ☉ KBalk: ☉, Başk: ☉, KKalp: ☉, Kırg: ☉, Kar: *ciyon* (Öztürk, 2019, s. 168), Kaz: ☉, Tat: ☉, Nog: ☉

1.8.5. Yerosolim: “Kudüs” (CC, 711)

CC 61b/38’de Kudüs şehri için kullanılmakta olan bir kelimedir.

KırmTat: ♂ Kum: ♂ KBalk: ♂, Başk: ♂, KKalp: ♂, Kırg: ♂, Kar: *yerusalayım* (Öztürk, 2019, s. 386), Kaz: ♂, Tat: ♂, Nog: ♂

2. Sonuç

Bu makalede, *Codex Cumanicus*’ta tespit edilen 40 coğrafi terim incelenmiştir. Tespit edilen bu kelimeler kendi arasında 8 başlık altında sınıflandırılmıştır:

yer şekilleri	su kaynakları	yer adları	yerleşim alanları	yönler ile ilgili	gezegen adları	hava olayları	zaman bildiren ifadeler
10	3	5	4	2	4	9	3

Çalışmada ayrıca *Codex Cumanicus*’ta yer alan coğrafi terimlerin, çağdaş Kıpçak lehçeleriyle karşılaştırılması yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda *Codex Cumanicus*’ta geçen coğrafi terimlerin çağdaş Kıpçak lehçelerinde bazı fonetik değişikliklerle büyük oranda korunduğu görülmektedir. Bu durum, Kıpçak Türkçesinin ana yapısının asırlar boyunca süreklilik gösterdiğini ve dildeki değişimlerin büyük ölçüde çevresel ve kültürel faktörlerle şekillendiğini göstermesi yönüyle önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, *Codex Cumanicus*’ta yer alan coğrafi terimlerin çağdaş Kıpçak lehçeleriyle karşılaştırılması, dilsel süreklilik ve değişim süreçlerini anlamak için üzerinde durulması gereken bir husustur.

Bu karşılaştırmalı çalışma, Kıpçak Türkçesinin tarihi derinliklerini anlamaya katkı sağlarken, ilerleyen süreçte yapılacak olan karşılaştırmalı çalışmalara da yardımcı olacaktır. Araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlar, Kıpçak dil grubuna ait daha geniş söz varlığı çalışmalarına da fayda sağlayacaktır.

	Kar	Kırm Tat	K Balk	Kum	Tat	Başk	Kaz	K Kalp	Nog	Kırg
avlak		avlak	avlak	awlaq		avlak		awlaq	awlaq	
oba		oba	oba			uba	oba	oba	oba	
or		or		or	ur	ur	or		or	or
otraç	otlac otraç otraş				utrau	utrav				
özen	özen	özen	özen	özen	üzen	üzen	özen	özen	özen	özön
tarlov	tarlov tarlav tarluv	tarla	tarlav	tarlaw	tarlau	tarlav			tarlaw	
tag	tav	dag	tav	taw	tau	tav	tau	taw	taw	tooluu
toprak		toprak	toprak	topuraq	tufraq	tuprak	topıraq	topıraq	topıraq	topurak
yér	yer	cer	cer	yer	cir	er	jer	jer	yer	cer
yış										cış
çırlak	çırlah									
köl	göl	köl	köl	köl	kül	kül	köl	köl	köl	köl
têniz	deñiz teñiz	deñiz	teñiz	deñiz	dingez	dingez	teniz	teñiz	teñiz	teñiz
bağça	bağça bahçı	bağça	bağça	baxça	bakça	baksa	bakça	bağşa	bağşa	bakça
cehan	cehan cıhan				cihan	jihan				
in		in		in	in	in		in	in	ünküür
kêrmen		kermen			kirmen	kirmen				
batış	batış	batı		günbatış	bayı	könbayış	batis	batis	künbatar	batış

müñüş										
ay	ay	ay	ay	ay	ay	ay	ay	ay	ay	ay
dünya	dunya	dünya	duniya	dün'ya	dönya	donya	dünye	dün'ya	duniya	düynö
kuyaş	kuyas	kuyaş			koyaş			quyaş		
yulduz	yolduz yulduş yulduz	yıldız	culduz	yulduz	yoldız		juldız	juldız	yuldız	cıldız
kırov	qırav qoruv	kırav	kırav	qıraw	kırau	kırav	kırau	qıraw	qıraw	kıroo
kış	kıs	kış	kış	qış	kış	kış	kıs	qıs	qıs	kış
kök	kek kök	kok	kök	kök	kük	kük	kök	kök	kök	kök
kuyun						koyon		quyın	quyın	kuyun
küz	kiz küz	küz	küz	güz	köz	köz	küz	güz	küz	küz
sas		sis			sis					
tavul	davul tavul					davıl	davıl	davıl	davıl	
yay	yaz	yaz	cay	yay	cey	yaz	jaz	jaz	yaz	cay
yél	yel	yel	cel	yel	cil	yel	jel	jel	yel	cel
kün	gün	kün	gün	gün	kün	kön	kün	kün	kün	kün
tañ sarısı	tañ	tañ	tañ	tañ	tañ	tañ	tañ	tañ	tañ	tañ
yıl	cıl ıl yıl	cıl	cıl	yıl	yıl	yıl	jıl	jıl	yıl	cıl
Kıpçak				qıpçaq	kıpçak	kıpsak				
Betlem	Bet Lehem									
Cuhut yeri										
Sion	ciyon									
Yerosolim	yerusalayim									

Yukarıdaki tabloda *Codex Cumanicus*'ta tespit edilen coğrafi yer adlarının karşılıkları verilmiştir. Karşılaştırma verisinden hareketle *Codex Cumanicus*'ta yer alan verilerin en fazla Başkurtça ile örtüştüğü görülmüştür. Ayrıca *Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesi* coğrafyasında yer alan Karay ve Kırım Tatar Türkçelerinde *Codex Cumanicus*'ta tespit edilen verinin karşılıklarının da diğer lehçelere göre daha yaygın şekilde görülmesi dikkat çekmektedir. Karay Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesinin *Codex Cumanicus*'taki verileri saklaması veya devam ettirmesi bakımından önem taşıması burada daha da açığa çıkmaktadır. Ercilasun (2016) eserinde Karayca ile *Codex Cumanicus* arasındaki bu duruma dikkat çekmiş *Codex Cumanicus* ile bugünkü diğer Kıpçak yazı dilleri arasında da benzerlikler bulunduğunu ve Saadet Çağatay'ın da *Codex Cumanicus*'un diline en yakın lehçenin Karayca olduğunu ifade ettiğini söylemiştir (Ercilasun, 2016, s. 383).

Codex Cumanicus'ta yer alan coğrafi terimlerin Kıpçak lehçelerindeki dağılımı şu şekilde gösterilebilir:

Kar	Kırm Tat	K Balk	Kum	Tat	Başk	Kaz	K Kalp	Nog	Kırg
28	28	22	25	29	30	23	26	27	24

Kısaltmalar

AH: Atebetü'l-Hakayık

Başk: Başkurt Türkçesi

CC: Codex Cumanicus

DLT: Divânü Lugat-it-Türk

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish

HA: Handwörterbuch des Altuigurischen

Kaz: Kazak Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig

Kırg: Kırgız Türkçesi

KKalp: Karakalpak Türkçesi

Kum: Kumuk Türkçesi

KBalk: Karaçay-Balkar Türkçesi

Kar: Karay Türkçesi

KırmTat: Kırım-Tatar Türkçesi

KTS: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü

Nog: Nogay Türkçesi

Tat: Tatar Türkçesi

ETY: Eski Türk Yazıtları

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

DS: Derleme Sözlüğü

TETTL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati

TİEM: Türk ve İslam Eserleri Müzesi

Kaynaklar

Akar, A. (2018). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken.

Argunşah, M., Güner, G. (2022). *Codex Cumanicus*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Argunşah, M., Sağol Yüksekçaya, G. (2013). *Karahanlıca-Harezmce-Kıpçakça dersleri*. İstanbul: Kesit.

Argunşah, M. (2017). Codex Cumanicus'ta Hristiyanlığın baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesini karşılayan Türkçe söz varlığı. *Türklük Biliminin Ulu Çınarı Zeynep Korkmaz Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 69-85.

Bashbasyeva, Z. (2023). *Oxford Qazaq dictionar*. Astana: Oxford University.

Baskakov, N. A. (1963). *Nogaysko-Russkiy slovar*. Moskova.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth- century Turkish*. Oxford.

Çalışkan, B. (2022). Yıldız kelimesinin köken bilim açısından değerlendirilmesi. *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, 4, 12-21.

- Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F. ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Divanu Lugati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ergönenç, D., Bulgarova, M. (2024). *Nogay Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- e-Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu.
- e-Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu.
- Ganiyev, F., Ahmet'yanov, R., Açıkgoz, H. (1997). *Tatarca-Türkçe sözlük*. Kazan-Moskova: İnsan.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güner, G. (2016). Codex Cumanicus bağlamında Kumanların / Kıpçakların gündelik hayatına dair söz varlığı: eşya adları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1544-1560.
- Karadeniz, Y. (2017). Codex Cumanicus'ta bitki adları. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 610-638.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2012). *Kazak Türkçesi- Türkiye Türkçesi sözlüğü*. İzmir: Birleşik.
- Koçak, M. (2021). *Karay Türkçesi ağızları tematik söz varlığı (Haliç-Lutsk, Kırım, Trakay)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kononov, A. (2000). Kıpçak, Kuman, Kumuk kavim adlarının etimolojisi üzerine. (çev. M. Uğurlu). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10, 518-526.
- Maşkaraoğlu, S. (2023). *Kırım Tatar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, A. (2019). *Doğu Avrupa Kıpçak Türkçesinde Eski Türkçenin izleri, Eski Türkçenin izinde. Türkiye'de Eski Türkçe çalışmaları*. (ed. H. Yıldız) Ankara: Akçağ.
- Öztürk, A. (2019). *Karay Türkçesinde isim*. Erzurum: Fenomen.
- Öztürk, A. (2021). *Codex Cumanicus'ta Oğuzca etkisi, Oğuz Bitig modern ve tarihsel Oğuzca üzerine araştırmalar*. (ed. K. Azılı vd.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Pekacar, Ç., Türk, A. T. ve Yıldızlı, M. E. (2014). Codex Cumanicus ve Kumuk Türkçesinin söz varlığı: fiiller. *VIII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı* (Ed. M. Özkan ve E. Doğan). İstanbul Üniversitesi, 30 Eylül 2012- 4 Ekim 2013, İstanbul, s. 293-307.
- Poyraz, E. (2020). Codex Cumanicus'ta organ ve vücut salgıları adları. *TURKOPHONE Türkçe Konuşurların Akademik Dergisi*, 7(3), 18-33.
- Sönmezler, D. (2020). Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin ortak söz varlığında askerî ve siyasî terminoloji üzerine bir değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 49-64.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uğurlu, M. (2017). Yaz Kelimesi Üzerine. *VIII. Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. Türk Dil Kurumu, 22-26 Mayıs 2017, Ankara, s. 2081-2091.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Yavuz Öz, D. (2020). 'Işık ve ateş kavram alanlarının ortak kökü *Ya- ve türevleri'. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 9(1), 1-25.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch*. Universitätsverlag Göttingen.

Extended Abstract

This study is based on the identification of geographical terms that were not previously considered in the Codex Cumanicus sample. In the study, first the geographical terms in the "Codex Cumanicus" published by M. Arğunşah and G. Güner (2022) will be scanned and the equivalents of the obtained data in the Kipchak group dialects will be given. In addition, the appearance of each data in the Old Turkish field will be explained under the relevant headings. Thus, the phonetic and morphological changes and origin information of the data identified in the work from Old Turkish to contemporary Kipchak Turkish dialects will be shown.

The work, which reflects the language of the Cuman-Kipchaks, is also very rich in terms of vocabulary. We can say that it covers many terms such as hymns, riddles, plant and animal names, color names, geographical terms, religious terms, war tools. The first publication of the Codex, whose author is unknown, was made by Count Geza Kuun in 1880. Although many thematic vocabulary studies have been carried out on the work, it has been observed that the geographical terms used in the work have not been addressed.

There are many studies on Codex Cumanicus. These are studies aimed at revealing the linguistic features and cultural value of the work. In fact, there are studies in the literature that focus on the quotations found in Codex Cumanicus, vocabulary elements overlapping with other contemporary Turkish dialects, some terminological concepts and different linguistic structures, centered on this work. In addition, it is seen that the work is frequently discussed in terms of vocabulary. Güner's (2017) item names in the work; Arğunşah's (2017) elements of Christian belief; The studies on plant names by Karadeniz (2017) and the names of organ-body secretions by Poyraz (2020) can be cited as examples of vocabulary studies on the work. In addition, Pekacar, Türk and Yıldızlı's (2014) study on the comparison of Codex Cumanicus and Kumuk Turkish in terms of verb vocabulary; Sönmezler Duran's (2021) study examines Kazan-Tatar Turkish and Codex Cumanicus in terms of military-political terminology; As Öztürk (2021) examines the influence of Oghuz language in Codex Cumanicus, studies show that the vocabulary elements in Codex Cumanicus are also examined comparatively with other dialects.

In this article, geographical terms in Codex Cumanicus, which have not previously been the subject of separate studies, are scanned and the equivalents of the recorded data in Old Turkish and contemporary Kipchak dialects are shown. It has been determined that many of the geographical term names in Codex Cumanicus were used from the Old Turkish period to today's Turkish dialects, and some geographical term names are only seen in this work.

40 words used as geographical terms were identified in the work, and these were evaluated under 8 categories in the study: landforms, water resources, settlement areas, directions, planet names, weather events, time expressions, place names.

In this study; The geographical terms in Codex Cumanicus were compared with contemporary Kipchak dialects. As a result of this study, it is seen that the geographical terms in Codex Cumanicus are largely preserved in contemporary Kipchak dialects with some phonetic changes. This situation is important as it shows that the main structure of Kipchak Turkish has been continuous for centuries and that changes in the language are largely shaped by environmental and cultural factors.

As a result, comparing the geographical terms in Codex Cumanicus with contemporary Kipchak dialects is an issue that should be emphasized in order to understand the processes of linguistic continuity and change.

While this comparative study will contribute to understanding the historical depths of Kipchak Turkish, it will also help comparative studies to be carried out in the future. The results of the research will also benefit broader vocabulary studies of the Kipchak language group. Based on the data obtained, the equivalents of the geographical place names identified in Codex Cumanicus are given. Based on the comparison data, the equivalents of the data determined in Codex Cumanicus were more commonly seen in the Karay and Crimean Tatar Turkish languages located in the Eastern European Kipchak Turkish geography. The importance of Karaite Turkish and Crimean Tatar Turkish in terms of preserving or continuing the data in Codex Cumanicus becomes more evident here.